
Pero
ARAČIĆ

Gordan
ČRPIĆ

RELIGIJSKE VREDNOTE
U SLAVONIJI I BARANJI
S POSEBNIM
NAGLASKOM
NA MLADE

UVODNE I METODOLOŠKE NAPOMENE

U radu se promišlja o religijskim vrednotama mladih u Slavoniji i Baranji na osnovi empirijskih istraživanja provedenih između 1997. i 2001. godine. Riječ je istraživanjima rađenim u sklopu projekta "Vjera i moral u Hrvatskoj", koji je na Katoličkom bogoslovnom fakultetu u Zagrebu vodio prof. dr. Marijan Valković. Godine 1997./98. rađeno je istraživanje na općoj populaciji građana Hrvatske na uzorku od 1.245 ispitanika. Uzorak domaćinstava konstruiran je kao dvoetafni probabilistički uzorak, anketirana je po jedna osoba iz domaćinstva u dobi od 18 do 65 godina. Izbor ispitanika provodio se metodom Trolaha i Cartera (Črpić, Rimac, 1998.:477-478). Zbog specifičnosti predmeta mjerenja koji je socijalno determiniran, došlo je do određene autoselekcije uzorka. Naime, uzorak je sadržavao prevelik broj osoba s višom naobrazbom te osoba iz starijih dobnih skupina. Ova su odstupanja uzorka od parametara populacije računski korigirana (ponderirana) te su odnosi ispitanika po ovim kategorijama računski dovedeni na razinu odnosa kakve smo imali u Popisu stanovništva iz 1991. godine. Efektivni uzorak, nakon matematičkog usklađivanja s parametrima populacije (ponderiranja), iznosio je 955 ispitanika. Istraživanje je provedeno metodom usmenog anketiranja u domaćinstvima. Upitnik se sastojao od 71 pitanja koja mjere ukupno 331 varijablu. Anketiranje je provelo 95 stručno osposobljenih anketara, a razgovor s ispitanicima trajao je između 35 i 65 minuta.¹ Ista je anketa 1999. godine primijenjena na još tri populacije, od kojih ćemo dvije ovdje fokusirati. Istraživanje na studentskoj populaciji provedeno je 1999. godine. Uzorak studenata konstruiran je kao dvoetafni probabilistički. Provedeno je grupno anketiranje studenata prema njihovim studijskim grupama, na samim fakultetima, u prisutnosti educiranih anketara. Prikupljene su ukupno 692 ankete, no iz tehničkih razloga, nemogućnosti anketiranja dostatnoga broja studenata na pojedinim sveučilištima s obzirom na definirane grupe studija, uzorak je naknadno

matematički usklađen (*ponderiran*) s početnim uvjetima, tako da efektivni uzorak iznosi $N = 432$ studenta.² Istraživanje na populaciji srednjoškolaca provedeno je 1999./2000. godine na populaciji hrvatskih srednjoškolaca na uzorku od 779 srednjoškolaca. Uzorak srednjoškolaca konstruiran je kao dvoetafni probabilistički. I tu se provodilo grupno anketiranje u prisutnosti educiranih anketara. Za istraživanje su bila rezervirana dva školska sata, a samo ispitivanje trajalo je između 30 i 60 minuta. Posljednje istraživanje na tom projektu, uz pomoć istog upitnika, rađeno je 2001. godine na populaciji sveučilišnih profesora na uzorku od 261 sveučilišnog nastavnika. Konstruiran je sistematski uzorak od 500 ispitanika koji su anketirani poštanskom anketom. Od 500 odaslanih anketa 482 našle su svoje adresate. Vraćeno je ukupno 265 anketa od kojih je 261 valjano popunjeno.³

U ovome radu analizirat će se neke standardne dimenzije religioznosti koje se općenito rabe u sociološkim istraživanjima religioznosti. Riječ je o *konfesionalnoj pripadnosti, religijskoj praksi, religioznosti (u užem smislu), vjerovanju i moralnoj dimenziji*. Naravno, religioznost je složen fenomen i ne može se iscrpiti empirijskim istraživanjima, no ipak određene konture i tendencije možemo nazreti uz pomoć socioloških istraživanja. Kada kažemo "Slavonija i Baranja", važno je definirati što pod time mislimo. Iz uzorka populacije Hrvatske za potrebe ovoga rada selektirani su ispitanici sljedećih županija: *Virovitičko-podravske, Slavonsko-požeške, Brodsko-posavske, Osječko-baranjske i Vukovarsko-srijemske*. U uzorak iz ovih županija ušlo je 255 ispitanika, pa ih je toliko i u našem uzorku, na osnovi kojega izvodimo generalizacije. U uzorak srednjoškolaca ušlo je 112 ispitanika ovih županija. U uzorku studenata hrvatskih sveučilišta njih 99 bilo je sa Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku. Budući da ćemo fokusirati dvije populacije mladih u Slavoniji i Baranji, *srednjoškolce i studente*, u tablicama ćemo navoditi i rezultate derivirane iz opće populacije Slavonije i Baranje, selektirane tako da nam u uzorak uđu samo ispitanici iz naznačenih županija u dobi između 18 i 35 godina, njih 82.

KONFESIONALNA PRIPADNOST

Najopćenitiji indikator stanja religioznosti na nekom području upravo je deklariranje građana s obzirom na njihovu konfesionalnu pripadnost, odnosno s obzirom na (ne)pripadnost određenoj denominaciji, sljedbi ili religijskom pokretu.

	opća populacija	opća populacija do 35 godina	srednjo- školci	studenti
katolička	89,6	83,0	92,8	91,0
pravoslavna	3,1	4,5	3,6	1,0
islamska	0,7	1,1	-	0,1
vjerska sekta	-	-	-	1,6
drugo (ateist, agnostik)	1,9	5,4	0,9	2,5
nije vjernik	4,7	6,0	2,7	2,1
nije odgovoreno	0,7	-	-	1,7
ukupno	100	100	100	100

Tablica 1.
 Pripadnost vjerskoj zajednici

Prema dobivenim rezultatima, većina građana Slavonije i Baranje izjašnjava se katolicima, bez obzira na to je li riječ o općoj populaciji Slavonaca i Baranjaca ili o mlađem dijelu opće populacije, starom između 18 i 35 godina, srednjoškolcima ili studentima. Na ovoj je razini pripadnost katoličkoj konfesionalnoj zajednici neupitna. Najnoviji popis stanovništva to nedvojbeno potvrđuje.⁴ Prema popisu stanovništva iz 1991. godine 78,6% građana smatralo se katolicima (SLJHŽ 1993.:80). Prema tome, katolika bi bilo desetak posto više u našim uzorcima, ali i prema popisu stanovništva iz 2001. godine, nego što ih je bilo 1991. godine. U proteklom su se desetljeću dogodila mnoga pomicanja naroda zbog rata koji se vodio u Hrvatskoj i drugim republikama bivše Jugoslavije, pa ovaj porast broja katolika i smanjenja ostalih kategorija treba razumijevati u tom kontekstu. Već ovdje valja reći da su sva relevantna istraživanja provedena nakon 1995. godine⁵ pokazala kako se postotak katolika u općoj populaciji Hrvatske kreće oko 85%. Kad je riječ o smanjenom postotku pravoslavnih, valja imati na umu da je velik dio srpskoga stanovništva, koje je tradicionalno vezano uz Srpsku pravoslavnu crkvu, napustio Hrvatsku tijekom ratnih zbivanja, a velik dio hrvatskoga nacionalnog korpusa, koji je u vjerskom smislu tradicionalno katolički, napustio je druge dijelove bivše Jugoslavije i doselio se u Hrvatsku. Također treba uzeti u obzir da je značajan kontingent vitalnoga srpskog stanovništva napustio Hrvatsku prije 1990. godine (Akrap, Gelo, Grizelj, 1999.:688–690), pa je to rezultiralo, budući da je riječ o mladim ljudima, smanjenjem ukupnoga postotka pravoslavnih u Hrvatskoj, pa i u našim uzorcima. Isto tako treba uzeti u obzir da je naš uzorak bio relativno malen, konstruiran za mjerenje nekih drugih odnosa, pa i nije primjeren za točno utvrđivanje statistički malih veličina,

a u 85–90% katoličkoj populaciji svaka je druga veličina statistički zanemariva.⁶

VJERSKA PRAKSA

Budući da gotovo apsolutnu većinu ispitanika koji posjećuju vjerske obrede čine kršćani, smisleno je ovdje govoriti o *sudjelovanju u misi*, jer se time precizira o čemu je zapravo riječ: o *kršćanskom obredu*. Riječ je dakako o središnjem vjerskom obredu za kršćane, koji pokazuje koliko im je vjera još živa, odnosno koliko ima dinamičku društvenu relevantnost.

Sudjelovanje na nedjeljnoj i blagdanskoj misi

Ako je to središte i vrhunac kojemu teži crkveno djelovanje i iz kojega crpi svoje poslanje u društvenoj zauzetosti (SC 10), onda je nezaobilazno pratiti što se događa među pripadnicima najbrojnije vjeroispovijedi u Hrvatskoj i što se naslućuje upravo u kretanjima te prakse među mladima i mlađima.

Tablica 2.
Odlazak na misu

	opća populacija	opća populacija do 35 godina	srednjoškolci	studenti
nikada	10,9	14,8	7,1	9,9
povremeno	42,0	46,5	45,5	31,5
mjesečno	20,3	20,7	19,6	7,1
tjedno	26,8	18,0	27,7	49,4
nije odgovoreno	-	-	0,1	2,1
ukupno	100	100	100	100

S obzirom na odlaske na misu, vidimo već osjetna odstupanja među promatranim populacijama. Rezultati *populacije Slavonije i Baranje i srednjoškolaca* ne odstupaju značajno od rezultata dobivenih u drugim istraživanjima,⁷ no rezultati odlaska na mise *studenata i onih do 35 godina* značajno odstupaju od toga prosjeka. Studenti iz nekog razloga na misu odlaze mnogo češće od ostalih, dok oni iz opće populacije do 35 godina u misi sudjeluju mnogo rjeđe. Znači da nakon srednje škole, odnosno fakulteta, ta religiozna praksa osjetno opada. Zašto je tako? Rezultati su indikativni i traže dodatna istraživanja koja bi nam preciznije mogla odgovoriti na pitanje što se događa upravo u toj populaciji. Na osnovi ovih pokazatelja možemo tek naznačiti trendove, ali ne i dati konačna objašnjenja.

Učestalost ispovijedanja i pričešćivanja

Središnji trenutak katoličke recepcije kršćanstva i središnji obred katoličkog okupljanja na obredima jest obred euharistije i u njemu pričesti, koji je posebno naglašen na Drugom vatikanskom saboru.⁸

Prema učestalosti pričešćivanja i ispovijedanja te sudjelovanja u misi, može se dobiti prilično jasan uvid o uključenosti nekoga pojedinca u vjerski život kršćanske zajednice. Naravno, to nisu jedini indikatori, no svakako su važni (Črpić, Kušar, 1998.:519).

Tablica 3.
Učestalost ispovijedanja

	opća populacija	opća populacija do 35 godina	srednjoškolci	studenti
nikada	10,3	12,0	11,6	16,9
bio je i ne ide više	16,3	6,0	3,6	8,3
svakih nekoliko godina	16,4	17,2	8,9	13,2
svakih godinu dana	11,2	14,5	5,4	4,3
o velikim blagdanima	25,5	26,6	48,2	27,8
nekoliko puta na godinu	8,3	7,4	15,2	20,4
skoro svaki mjesec	4,0	2,9	3,6	0,4
češće	0,6	0,7	0,9	3,9
nije odgovoreno	7,4	12,7	2,6	4,8
ukupno	100	100	100	100

Svaki četvrti student više ne prakticira ovaj sakrament, svaki peti više puta godišnje, a 3,9% i češće. Svaki četvrti iz svih ovih skupina, osim gotovo polovice srednjoškolaca, pristupa ovom sakramentu "o velikim blagdanima", najvjerojatnije za Božić, Uskrs i možda o nekom blagdanu koji im je posebno drag, kao što je Velika Gospa, Sv. Antun ili Sv. Ivan. Zanimljivo je da se vidno smanjuje broj tzv. "godišnjaka". Isto tako valja uočiti da oni koji pristupaju "nekoliko puta" i "o velikim blagdanima", što se može i preklapati jer je za neke subjektivno "velik" blagdan i Sv. Antun, uz one "češće" dobivamo podatak da ovaj sakrament prakticira 52,5% studentske populacije, više od 60% srednjoškolaca,⁹ a tek 38,4% opće populacije. Naravno, pitanje je hoće li srednjoškolci i studenti nastaviti taj trend kakav je u općoj populaciji. S druge strane, zanimljivo je da, suprotno očekivanjima, mladi održavaju određenu vjersku praksu.

Tablica 4.
Učestalost pričešćivanja

	opća populacija	opća populacija do 35 godina	srednjoškolci	studenti
nikada	19,0	16,0	14,3	19,5
svakih godinu dana	25,4	22,4	12,5	12,0
o velikim blagdanima	29,4	32,5	45,5	25,7
nekoliko puta na godinu	7,6	6,6	14,3	23,4
otprilike jednom na mjesec	3,5	4,7	4,5	1,3
u pravilu kod svake mise	5,6	3,3	7,1	9,1
nije odgovoreno	9,5	14,5	1,8	9,0
ukupno	100	100	100	100

Spomenuto je već da je pričest jedan od bitnih indikatora kvalitetnijega prakticiranja vjere u Katoličkoj crkvi, odnosno sudjelovanju vjernika u sakramentalnom životu zajednice.

Kod svake mise pričesti se oko 6%, 3% iz grupe do 35 godina, 7% srednjoškolaca i 9% studenata. Može se reći da ih otprilike 70% zadovoljava “minimum”, pričešćujući se barem jednom na godinu.¹⁰ No očito je da srednjoškolci i studenti ovom sakramentu pristupaju češće od ostaloga dijela promatrane populacije. Ujedno se kod svih očituje shema uvriježene prakse “ispovijed-pričest”, tj. izostaje prosudba o težini vlastitih grijeha i propusta, odnosno ne prakticiraju se drugi načini opraštanja grijeha koji nisu neizostavno vezani uz osobnu ispovijed. Valja opet naglasiti da mladi to prakticiraju više nego što se uobičajeno pretpostavlja.

RELIGIOZNOST

Religioznost se ovdje promatra kao intimniji, *emotivniji* odnos s Bogom ili višom realnošću. Autori studije *European Values Study*, koji su analizirali područje religije i morala, aspekte *religioznosti* i *vjerovanja* razlikuju na sljedeći način: *Where is orthodoxy the cognitive dimension at religion, religiosity is more emotional dimension* (Halman, de Moor, 1994.:50). Ta je distinkcija prihvaćena i u ovom radu.

Samoprocjena religioznosti

Religioznost se može načelno određivati na dva načina: s jedne strane, istraživači, promatrači, procjenitelji, autoriteti na tom području mogu procijeniti, odrediti na osnovi određenih pokazatelja, je li tko religiozan ili nije – dok se, s druge strane, može i same ispitanike pitati osjećaju li se *religioznima* ili ne.¹¹ U ovom radu kombinirana su oba pri-

stupa. Najprije ćemo prikazati što sami ispitanici misle jesu li i koliko su religiozni, a onda ćemo prikazati koliko ih mi držimo usklađenim s religioznošću kako je ona normativno postavljena u Katoličkoj crkvi.

Pero Aračić, Gordan Črpić
**Religijske vrijednosti u
 Slavoniji i Baranji s
 posebnim naglaskom
 na mlade**

	opća populacija	opća populacija do 35 godina	srednjoškolci	studenti
religiozan	76,6	63,9	62,5	68,4
nereligiozan	8,0	10,1	0,9	16,5
uvjereni ateisti	1,8	1,3	1,8	0,8
ne zna	12,5	22,9	32,1	11,6
nije odgovoreno	1,1	1,8	2,7	2,7
ukupno	100	100	100	100

Tablica 5.
 Samoprocjena religioznosti

Na pitanje smatraju li naši ispitanici sebe *religioznima*, *nereligioznima*, *uvjerenim ateistima* ili se spram svoje religioznosti ne mogu odrediti, dobili smo odgovore da tri četvrtine opće populacije sebe drže *religioznima*, oko dvije trećine ostalih ispitanika sebe također procjenjuju kao religiozne. Broj *uvjerenih ateista* relativno je zanemariv, no značajne su kategorije *nereligiozni* kod studenata i srednjoškolaca, koji se spram vlastite religioznosti ne mogu odrediti. Kod njih bi se to moglo tumačiti njihovom formativnom dobi, u kojoj traže i izgrađuju svoj opći, pa tako i religijski, identitet.

	opća populacija	opća populacija do 35 godina	srednjoškolci	studenti
sasvim nevažno	5,0	4,4	2,7	8,3
malo važno	21,5	24,1	33,0	18,5
važno	50,0	52,6	54,5	49,8
vrlo važno, temeljno	23,5	18,9	9,8	23,5
nije odgovoreno	-	-	-	-
ukupno	100	100	100	100

Tablica 6.
 Mjesto religije u životu

I po ovom kriteriju imamo gotovo identičnu distribuciju, oko četvrtine u općoj populaciji Slavonije i Baranje i četvrtina studenata izjavljuju da im religija zauzima *vrlo važno, temeljno* mjesto u životu. Povežemo li taj podatak s onim gdje je njezino mjesto "važno", onda imamo više od 70% među studentima i u ostalim grupama. Naravno, valja uočiti da je svakom petom iz bilo koje grupe, osim

Tablica 7.
 Razlog prihvaćanja vlastite
 religije

	opća populacija	opća populacija do 35 godina	srednjoškolci	studenti
iz osobnog uvjerenja i aktivno	21,4	22,1	18,8	21,7
iz osobnog uvjerenja, ne uvijek aktivno	33,1	31,3	47,2	47,9
iz tradicije, odgoja	35,4	28,4	23,2	18,2
jer se tako razlikuje od pripadnika drugih religija i nacija	1,8	4,3	2,7	-
religiju shvaća drugačije	4,8	11,0	5,4	8,6
ne vjeruje	2,5	2,8	2,7	3,4
nije odgovoreno	1,0	0,1	-	0,2
ukupno	100	100	100	100

srednjoškolaca, religija malo važna ili potpuno nevažna. Srednjoškolci su ovim pitanjem mnogo manje zaokupljeni, što se, kao što smo naglasili, može pripisati njihovoj dobi. Svakako je zanimljivo da se na putu iz srednje škole prema studentskoj populaciji religiozni fenomen shvaća ozbiljnije.

Kod srednjoškolaca i studenata vidljivo je smanjenje tradicijskog utjecaja i povećanje osobnijega pristupa i izbora u prihvaćanju religije. To znači da su kod mladih evidentni procesi individualizacije, koji se mogu razviti u smjeru sekularizacije, ali i personalizacije, odnosno osobnoga prihvaćanja vlastite vjere s razumijevanjem onoga što se prihvatilo ili se iz nekog razloga nije prihvatilo.

Tablica 8.
 Najznačajniji utjecaj na
 formiranje vjerskog identiteta

	opća populacija	opća populacija do 35 godina	srednjoškolci	studenti
obitelj	74,1	66,1	67,0	70,1
prijatelji	0,4	1,1	1,8	2,7
svećenik	0,6	1,9	9,8	0,4
sam je do toga došao	21,3	29,9	20,5	23,4
nije vjernik	2,6	0,9	0,9	3,4
nije odgovoreno	1,0	0,1	-	-
ukupno	100	100	100	100

Od klasičnih utjecaja vjerske socijalizacije, obitelj je u Slavoniji i dalje na prvom mjestu. Kod mladih je evidentan pomak prema autoformaciji. Zanimljivo je uočiti da je uloga svećenika u formaciji vjerskog identiteta osjetno povećana kod srednjoškolaca, što ide u prilog tezi o utjecaju uvođenja školskoga vjeronauka na usustavljenje vjerske kulture.

NEKI ELEMENTI RELIGIOZNOG IDENTITETA

Religiozni identitet vjerničke osobnosti satkan je od shvaćanja, poštivanja i komunikacije na crti vrhovno Biće – čovjek, odnosno Bog – čovjek.

Tablica 9.
Najbliža slika o Bogu

	opća populacija	opća populacija do 35 godina	srednjoškolci	studenti
Bog je u Isusu postao čovjekom	50,1	58,7	39,3	51,2
Bog postoji, ali nikada nije postao čovjekom	15,3	11,6	18,8	12,0
postoji vrhovni zakon i zakonodavac	5,5	7,8	5,4	6,4
ne zna u što bi zapravo trebao vjerovati	4,8	6,4	9,8	10,7
Bog je stvorio svijet i prepustio ga prirodnim zakonima	17,9	7,5	24,1	11,9
ne vjeruje ni u Boga ni u neku duhovnu silu ili zakon	5,0	6,0	1,8	4,6
nije odgovoreno	1,4	2,0	0,7	3,2
ukupno	100	100	100	100

Još Pascal tvrdi da su *bog filozofa* i *Bog Biblije* bitno različiti. Predodžba koju čovjek ima o Bogu bitno utječe na njegov odnos s njim, pa onda i na posljedice koje slijede iz tog odnosa. Naravno, to opet, kao ni išta drugo, nije jedini kriterij, ali to je veoma bitan kriterij i često se upotrebljava u istraživanjima.

Kršćanstvo, može se slobodno tako reći, stoji i pada s (ne)prihvatanjem Isusa Krista kao Boga, osobe u kojoj su sjedinjene dvije naravi: *ljudska* i *božanska*. Prva stoljeća kršćanstva i prvi sabori opće Crkve posvećeni su upravo ovim pitanjima (Franzen, 1996.:62–68). Otprilike dvije tisuće godina nakon rođenja Isusa Krista¹² i 1650 godina nakon Prvog nicejskog sabora, koji je na poticaj cara Konstantina Velikog sazvan u Niceji, ovo pitanje opet, sada na nov način, dobiva na aktualnosti. No uzimajući supstantivnu definiciju religije, ovo je pitanje ključno i u njemu se može vidjeti snaga, odnosno rastakanje, kršćanstva.

Kada je riječ o dobivenim rezultatima, oko 50% svih kategorija ispitanika ima jasnu kršćansku predodžbu o Bogu. U tom smislu bitno odstupaju srednjoškolci, kojih se gotovo četvrtina priklanja deističkoj slici boga. Teško je reći jesu li oni shvatili što ih se pita ili su jednostavno odgovorili onako kako im se činio najprikladnijim njihovim školskim spoznajama. No ako je tome i tako, to je svakako vrijedan rezultat koji govori da mladi, usprkos sustavnoj

katehizaciji i vjerskom odgoju, zauzimaju neke stavove koji bitno dovode u pitanje kršćansku interpretaciju svijeta. U ovom slučaju dovode u pitanje neke temeljne dogme kršćanstva.

Tablica 10.
 Važnost Boga u životu

	opća populacija	opća populacija do 35 godina	srednjoškolci	studenti
1 (uopće nije važan)	4,2	3,7	2,7	3,8
2	5,5	7,4	1,8	7,2
3	17,1	20,3	21,4	17,3
4	32,7	26,9	33,9	22,3
5 (jako je važan)	40,5	41,7	39,3	46,1
nije odgovoreno	-	-	0,9	3,3
ukupno	100	100	100	100

Jedan od bitnih markera religioznosti svakako je *važnost* koju Bogu pridaju pojedinci u svom životu. Ljudi mogu sebe držati i nereligioznima, imati velike rezerve prema nekim konkretnim zajednicama, Crkvama, učenjima, ali mogu, s druge strane, biti otvoreni prema transcendentnom, onome što se obično predočuje pojmom *bog*, ma što se pod tim pojmom sadržajno mislilo.

Naši rezultati zorno pokazuju da ispod 10% svih kategorija ispitanika drži da Bog u njihovu životu nema veliko značenje, ili nema nikakvo, dok više od dvije trećine njih drži da Bog u njihovu životu ima važnu, odnosno jako važnu, ulogu te da zauzima istaknuto mjesto.

Tablica 11.
 Učestalost molitve

	opća populacija	opća populacija do 35 godina	srednjoškolci	studenti
nikada	9,7	14,5	3,6	9,2
samo u nevolji, poteškoći	6,9	11,5	12,5	10,3
rijetko	34,8	37,1	35,6	24,0
dosta često	21,1	19,2	18,8	17,3
svakodnevno	27,5	17,7	29,5	37,6
nije odgovoreno	-	-	-	1,6
ukupno	100	100	100	100

Molitva je ona distingvirajuća linija između Boga Biblije i boga filozofa. Ovom prvom može se obraćati, moliti ga, zazivati, prinositi mu žrtve, očekivati od njega... Drugi, iako ima sve attribute savršenstva, ostaje upravo zbog toga ravnodušan spram stvarnosti smrtnika. Filozof o Bogu misli – religiozan čovjek mu se obraća. Redovit način obraćanja Bogu jest molitva. To je još jedan od pokazatelja

prisutnosti, odnosno odsutnosti, religije u životu određene populacije.

Iz priložene tablice vidimo da dnevno moli svaki treći srednjoškolac i nešto više studenata. Zanimljivo je ipak vidjeti da sve skupine – tj. opća populacija, studenti i srednjoškolci – imaju dosta dobru praksu molitve, i to između 45 i 48%, dok znatnije odstupa populacija između 18 i 35 godina samo sa 36,9%.¹³ S druge strane, ako molitvu uzmemo kao ozbiljan pokazatelj, onda 45-50% deklariranih vjernika nije uspostavilo kvalitetan odnos s Bogom.

VJEROVANJE

Svaka organizirana religija ima i svoj sustav vjerskih istina, svoj *credo*, učenje o najvišim i vlastitim sadržajima, istinama te završetku življenja i onostranosti. U svim su mjerenjima religioznosti ove dimenzije uključene kao sastavni dio istraživanja. Ovdje se može pokazati raskorak između izričaja o pripadnosti i onoga što se doista vjeruje, odnosno kako se tumače i razumiju bitne istine vlastite vjere, konkretno kršćanstva.

No u sociološkom je istraživanju umjesno pretpostaviti i disoluciju tradicionalnoga vjerovanja, pa u tom smislu valja posegnuti za funkcionalnim pristupom ovom aspektu religije, što će se u ovom poglavlju i učiniti, odstupajući u mjerenju vjerovanja od čisto katoličkoga *creda* te uzimajući u obzir i *neka paralelna vjerovanja*.

Prije nego što će se analizirati pojedina pitanja vezana uz ovaj aspekt religioznosti, valja promotriti koliko se vide usklađenima s učenjem Crkve kojoj pripadaju, odnosno koliko u svojem vjerovanju, prema vlastitu sudu, odstupaju od njezina učenja birajući vjersko učenje *à la carte* ili se priklanjajući nekom drugom, nekršćanskom vjerovanju.

Tablica 12.
 Vjernički identitet

	opća populacija	opća populacija do 35 godina	srednjoškolci	studenti
vjerujem u sve što naučava moja Crkva	39,3	40,6	53,6	39,1
prihvaćam dio onoga što naučava moja Crkva	44,9	41,5	27,7	44,7
vjerujem u Boga ili višu realnost, ali ne pripadam ni jednoj religiji	7,2	6,2	4,5	5,6
mislim da ne postoji nikakav bog niti viša sila	1,6	1,4	2,7	1,7
u traganju sam	4,5	8,8	8,0	3,9
nisam o tome razmišljao, ne zanima me	2,5	1,5	2,7	4,7
nije odgovoreno	-	-	0,8	0,3
ukupno	100	100	100	100

Na ovom pitanju vidimo naznaku moguće disolucije vjerovanja, jer više od 50% svih kategorija ispitanika, osim srednjoškolaca, pokazuje da i na ovoj reflektivnoj razini drži da postoji raskorak između njihova osobnoga vjerovanja i onoga što njihova Crkva naučava kao vjerski relevantno. Iznimku u tom smislu čine srednjoškolci. Oni relativno češće izjavljuju da vjeruju sve što naučava njihova Crkva, no s druge smo strane vidjeli da upravo oni imaju ponajveće otklone od nekih elementarnih vjerskih pitanja, iako se ovdje u najvećoj mjeri slažu s učenjem Crkve. Evidentno je, međutim, da im ono nije baš uvijek prezentno.

Neki posebni elementi vjerovanja

Vjerovanje, posebice tako sustavno izgrađeno, teološki i filozofski elaborirano te pastoralno kroz stoljeća testirano, kao što je to slučaj s katoličkom interpretacijom kršćanstva, zahvaća veoma široko područje – integralno zahvaća cijeli čovjekov život, uključujući njegov odnos prema Bogu, sebi i drugima. Naravno da se takav raster ne može obuhvatiti jednim istraživanjem, pa ni istraživanjem koji bi odrazilo samo ovaj vid religije.

Ipak, mogu se odabrati pojedina pitanja koja dotiču bitne trenutke vezane uz vjerovanje i neke neuralgične točke u kojima se može naslutiti u kojem smjeru idu i koliko su duboko ukorijenjena neka vjerovanja koja se normativno teološki mogu tumačiti i kao krivovjerje, no na sociološkoj su razini ta vjerovanja jednako relevantna kao i normativno kršćansko učenje, a nama su još zanimljivija jer upućuju na moguću disoluciju tradicionalnoga vjerovanja, a onda i na prisutnost sekularizacijskih procesa.

U ovom radu ispitivani su i stavovi građana Slavonije i Baranje prema nekim elementima vjerovanja.

Tablica 13.
 Neki elementi vjerovanja¹⁴

TVRDNJE	opća populacija	opća populacija do 35 godina	srednjoškolci	studenti
Čovjek posjeduje besmrtnu dušu.	60,6	57,6	40,2	58,1
Čovjek se razvio od nižih životinjskih bića evolucijom.	29,4	37,5	29,5	43,0
U Bibliji je zapisana riječ Božja.	78,3	74,3	81,3	75,8
Katolička crkva je stvorena i potpomognuta od Boga.	61,8	54,2	69,6	49,7
Samo je duša vrijedna, a tijelo će propasti.	69,3	69,4	62,5	64,9
Papa je nepogrešiv u pitanjima vjere i morala.	41,7	41,8	38,4	34,8
Svaki će čovjek uskrsnuti dušom i tijelom na kraju vremena.	45,0	50,9	41,1	42,3
Isus Krist je čovjek i Bog.	70,1	72,5	76,8	73,6
Reinkarnacija, ponovno rođenje.	15,8	21,7	10,0	15,8
Neke su osobe opsjednute đavlom.	40,3	41,1	40,2	30,6
Bog ljubi samo dobre.	13,7	14,8	8,0	10,2

U ovom se setu pitalo koliko ispitanici vjeruju u pojedine *istine* naznačene u priloženim tvrdnjama. Želja autora istraživanja bila je da na implicitan način dođu do realnoga stanja vjerovanja ispitivanih populacija. Iz naznačene tablice izdvojiti ćemo samo nekoliko važnih detalja. Prije svega, više od 70% svih ispitanika vjeruje da je Isus *čovjek i Bog*, što je jedna od temeljnih tvrdnji na kojima počiva kršćanstvo. Oko druge tvrdnje, o kojoj, da tako slikovito kažemo, "visi" kršćanstvo, slaže se mnogo manje ispitanika. To je tvrdnja koja reflektira *uskrsnuće*. Tek između 40 i 50% ispitanika u gotovo homogenoj kršćanskoj, katoličkoj populaciji drži da će čovjek na kraju vremena uskrsnuti *dušom i tijelom*. Ovdje je također vrijedno naznačiti i vjerovanje ispitanika u postojanje *opsjednuća*, što je na tragu novih religijskih, tzv. *karizmatičkih*, gibanja prisutnih u cijeloj Hrvatskoj.

U *reinkarnaciju* vjeruje između 10 i 20% ispitanika, što je u prosjeku istraživanja provedenih u Hrvatskoj (Črpić, Kušar, 1998.:542; Baloban, Črpić, 2000.:27).

MORALNA DIMENZIJA

Bitna dimenzija u svakoj religiji, a onda i u mjerenju religioznosti, jest ona dimenzija u kojoj se očituje konkretno ponašanje vjernika i nevjernika, jer je vjerovanje na neki način čovjekov orijentir i u krajnjoj liniji ponašanje pokazuje u što se – odnosno, u kršćanskoj perspektivi, u koga – vjeruje.

U suvremenim mjerenjima religioznosti ova *posljednja dimenzija* (Marinović Jerolimov, 2000.:26) promatra se kroz moralnu dimenziju i razne oblike mjerenja stavova prema moralu.

U fragmentiranom društvu očekivana je bila i fragmentacija morala, ograničenog na neki subsistem društva, *moral sporta, rata, gospodarstva, spolni moral...* koji nemaju veze s drugim sferama života. Hrvatski moralni teolog Marijan Valković optira za razumijevanje morala *in ultima linea*, kao jedinstvenoga morala koji se na različite načine manifestira u različitim sferama života (Črpić, Valković, 2000.: 2).

Autori *European Values Study*, istraživanja na koje se poziva ovaj rad, distingviraju dvije, odnosno moguće četiri, dimenzije morala.¹⁵ Na istom setu varijabli Zulehner i Denz *faktorskom analizom* distingviraju četiri dimenzije koje nazivaju *životni moral, javni moral, socijalni moral i seksualni moral, droga i samoubojstvo* (Zulehner, Denz, 1993.: 122). U hrvatskom istraživanju i razmatranju ove problematike primijenjena je spomenuta tipologija. Dobivene su

Tablica 14.
 Moralno opravdavanje
 određenih oblika ponašanja¹⁶

OBLICI PONAŠANJA	opća populacija	opća populacija do 35 godina	srednjoškolci	studenti
1. prijaviti državi manji porez	27,6	35,7	40,2	38,5
2. kupnja ukradene robe	13,5	28,0	22,3	27,3
3. uživati lake droge	7,4	20,0	16,1	22,5
4. zadržati nađeni novac	18,1	32,3	53,6	45,9
5. putovati javnim prijevozom bez karte	38,8	56,6	58,0	57,8
6. u nekim prigodama lagati	50,3	60,2	59,8	53,3
7. imati ljubavnika	19,4	20,7	30,4	21,6
8. živjeti zajedno bez braka	45,1	63,3	51,8	56,2
9. imati spolne odnose prije braka	63,3	78,7	70,5	71,8
10. primati mito	6,2	13,3	17,0	9,6
11. biti homoseksualac	15,0	23,1	27,7	36,0
12. baviti se prostitucijom	4,0	7,0	9,8	13,1
13. pobaciti	30,4	35,3	24,1	40,2
14. rastati se	41,8	50,9	40,2	45,8
15. dopustiti eutanaziju	22,6	21,0	18,8	26,5
16. učiniti samoubojstvo	9,1	13,2	6,3	11,7
17. ne prijaviti se kada napraviš štetu na parkiranom autu	13,0	20,5	25,0	25,8
18. poginuti pomažući drugima	51,4	50,8	56,3	61,2
19. bacati smeće gdje nije predviđeno	8,8	16,2	24,1	14,1
20. voziti u alkoholiziranom stanju	6,6	13,3	25,0	12,0

slične faktorske strukture i rezultati su bili usporedivi s rezultatima do kojih su došli spomenuti autori primjenjujući istu metodologiju (Črpić, Valković, 2000.:58-60).

Nizozemski i irski autori prišli su problematici morala distingvirajući dvije dimenzije: *permisivnost* i *civilni moral* (Halman, de Moor, 1994.:56-62; Hornsby-Smith, Whelan, 1994.:30). Bitnih razlika u pristupu i nema, jer i sami Zulehner i Denz spominju da su dobili *dvije* prepoznatljive dimenzije: *životni* i *javni moral* (Zulehner, Denz, 1993.:122), samo što irski i nizozemski autori tretiraju varijable na višoj hijerarhijskoj razini analize.

Iz priložene tablice očito je da su mlađi generalno permisivniji, što je također u skladu s rezultatima dobivenim u istom ili sličnim istraživanjima provedenim u Hrvatskoj (Črpić, 2000.). Ovo je svakako problem s kojim će se naše društvo ubuduće još više susretati, jer rezultati pokazuju kako su mlađi u Slavoniji i Baranji pragmatično spremniji opravdati mnoga (ne)moralna ponašanja koja

ulaze u sferu *socijalnog morala*, što će za posledicu imati, ili može imati, mnoge socijalne napetosti i daljnju eroziju društva, povjerenja u društvu, u građane i institucije. Ovoj temi ne možemo posvetiti više prostora za elaboriranje. Samo je naznačujemo zbog njezine važnosti za cjelokupno naše društvo, a onda posebno, naravno, za Slavoniju i Baranju.

POBAČAJ

Stav prema pobačaju bitno ulazi u dimenziju morala - i teološki i sociološki.¹⁷

Pobačaj se od kršćanske starine shvaća kao *moralna zloća* (KKC, br. 2271). Drugi vatikanski sabor drži ga *užasnim zločinom* i stavlja na istu razinu s *čedomorstvom* (GS 51). To je grijeh koji za sobom automatski povlači *ekskomunikaciju*.¹⁸ Papa Ivan Pavao II. svrstava pobačaj u *kulturu smrti*, koju kontrapunktira *kulturi života* i smatra da je pobačaj "namjerno i izravno ubojstvo ljudskoga bića" (EV 58).

Prema državnim zakonodavstvima svih europskih zemalja, uključujući i nominalno zemlje s katoličkom većinom, pobačaj je legaliziran i tumači se, oslanjajući se na slučaj presude Vrhovnog suda SAD-a u slučaju *Roe v. Wade* iz 1979. godine (Matulić, 1997.:29-30) kao *privatna stvar*.

Ovdje se ne ulazi u raspravu o tom pitanju, koje ima svojih etičkih i društvenih implikacija. Za sam rad važno je da je pobačaj normativno jasno odbačen kao težak moralni prekršaj koji za sobom povlači kaznu izopćenja iz crkvene zajednice. U analizi religioznosti, to je u suvremenom svijetu pod vidom morala svakako nezaobilazno pitanje.

Pobačaj je načelno, moralno-etičko pitanje vezano uz područje religioznosti. No on je i praktično pitanje, čest predmet političkih rasprava i natjecanja. Pobačaj se često razumijeva kao praktično rješenje koje omogućuje ravnopravnost među spolovima, kontrolu rađanja, zaštitu od neželjene trudnoće. Svakako, to je tema koja zaslužuje posebno istraživanje u kojem bi se produbljivale i nijansirano iznijele na vidjelo moralne, socijalne, praktične, političke, religiozne i druge dimenzije vezane uz pobačaj. Ovo istraživanje nije se posebno bavilo tim pitanjem, ali je u kontekstu rasprave o moralu postavilo pitanje pobačaja kao pitanje koje se trajno aktualizira u Crkvi kao većinskoj religijskoj zajednici na ovim prostorima (Bozanić, 2000.) i koje treba respektirati svako sociološko istraživanje religioznosti i vrijednosti, kako i jest u svijetu, kao što je već rečeno.

Tablica 15.
Stavovi prema pobačaju¹⁹

TVRDNJE	opća populacija	opća populacija do 35 godina	srednjoškolci	studenti
Pobačaj (abortus) nužno je zlo koje treba ostati kao mogućnost odabira ženama.	66,9	61,7	51,8	65,7
Pobačajem se prekida već začeti život.	80,9	75,2	83,0	75,0
Otac djeteta također ima pravo odlučivati o pobačaju.	80,1	79,4	75,0	75,1
Pobačaj ostavlja trajne psihičke posljedice na žene.	72,9	68,7	69,6	69,9
Osobno nikada ne bih napravila pobačaj (dopustio svojoj ženi/djevojci da ga napravi).	49,1	46,9	58,0	49,6
U nekim slučajevima smatram pobačaj opravdanim.	80,1	75,9	56,3	72,0
Pobačaj treba zakonom zabraniti.	21,6	20,5	31,3	17,2
Pobačaj nije pitanje u koje bi se Crkva trebala miješati.	42,3	46,1	35,7	37,7
Jedino žena koja ostane trudna ima pravo odlučivati o pobačaju.	46,1	48,0	37,5	35,8

Iz priložene tablice vidi se da većina naših ispitanika drži kako se pobačajem *prekida već začeti život*, no, s druge strane, tek 15–30% njih drži da bi pobačaj trebalo *zakonom zabraniti*. Evidentno je tu riječ o kompleksnoj problematiki koja se dotiče mnogih sfera suvremenoga života – od religioznih, socijalnih, odnosa među spolovima, bioloških, medicinskih spoznaja... Ne možemo ovdje ulaziti u sve implikacije ovoga pitanja. Za nas je važno naznačiti kako je pobačaj, na normativnoj razini u Katoličkoj crkvi, jasno odbačen, no evidentno ga dio katoličke populacije podržava kao moguću praksu, što u vjerničkoj životnoj praksi problematizira ovu moralnu dimenziju vjere. No tu također ulazimo u raspravu koja bi zahtijevala mnogo više prostora nego što nam stoji na raspolaganju za ovaj pregled religijskih vrednota u Slavoniji i Baranji.

ZAKLJUČAK

Izloženo bi se moglo sažeti u nekoliko činjenica koje sada određuju religioznu i vjersku situaciju u Slavoniji i Baranji. Uzroke i predviđanja budućih kretanja vrlo je teško u okviru zadanoga rada objektivno utemeljiti. No ponešto se usuđujemo naznačiti.

Dobiveni rezultati pokazuju kako u Slavoniji i Baranji imamo relativan pad kršćanske religioznosti i religiozne prakse u dobi između 18 i 35 godina. Razlog ovoga pa-

da može se potražiti u životnim preokupacijama ljudi te dobi. Naime, to je dob kada mladi ljudi traže partnera, pokušavaju osnovati obitelj, traže posao, žele se afirmirati u profesionalnom i osobnom životu, pa im religioznost i vjerska praksa odlaze u drugi plan. Možda bi se razlog mogao tražiti i u "smanjenom" interesu za crkveno djelovanje, koje još uvijek dijelom živi po konceptu da je vjerska formacija završena primanjem određenih sakramenata, uključujući i ženidbu. Nakon toga relativno je slaba formativna ponuda crkvenoga rada.

Evidentno je pak da srednjoškolci i studenti pokazuju značajno povećanje religioznosti i religiozne prakse u odnosu na skupinu od 18 do 35 godina. Zašto je tako? To je teško reći bez dodatnih istraživanja, pa ćemo se ograničiti na jedno moguće objašnjenje, koje držimo vjerojatnim u razumijevanju dane situacije.

Kada je riječ o srednjoškolcima, možemo pretpostaviti da se tu očituje efekt vjeronauka u školi i sustavne katehizacije. Društveni i crkveni sustav još uvijek s njima formativno rade.

Kod studenata je očito da religioznosti i vjeri pristupaju sve dublje i ozbiljnije. Zato se kod njih povećava broj onih koji prestaju biti praktičari te broj onih koji su dosljedniji praktičari vlastite vjere. Još se znatnije u njih smanjuje broj onih koji iz pukoga naslijeđa obdržavaju vjerske obrede.

Sve je veći raskorak između religioznog znanja i dosljedne religiozne prakse. Zapravo je riječ o vrlo raširenoj pojavi u kršćanstvu kad se iz ukupnosti vjere uzima samo dio prema vlastitu nahodanju. U istraživanju to je već izriječkom formulirano da se prihvaća samo dio onoga što se nalazi u ukupnosti vjerskoga sadržaja.

Iz Tablice 14 očito je da su područja životnoga, javnoga, socijalnoga i seksualnoga morala te droge i samoubojstva ozbiljan izazov za sve odgojne institucije kao i crkve, posebno Katoličku. Riječ je o nužnom, žurnom i sustavnom odgojnom zahvatu, oko kojega bi svi trebali biti složni te podržani od relevantnih društvenih institucija.

¹ Djelomični rezultati istraživanja objavljeni su u: *Bogoslovska smotra* 68 (1998.), br. 4.

² Usp. Gordan ČRPIĆ, *Religioznost studenata u Republici Hrvatskoj*, Magistrski rad. Filozofski fakultet, Zagreb, 2002.

³ U ovome radu nećemo se fokusirati na populaciju sveučilišnih profesora, jer je uzorak bio konstruiran radi komparacije ove populacije s ostalim ispitivanim populacijama, a ne za komparaciju unutar samog uzorka sveučilišnih profesora, za što bi nam u uzorak trebalo ući više ispitanika. Više o rezultatima na ovom uzorku vidi u Črpić, 2002.: 619-638.

⁴ Tako, valja reći da je *konfesionalna pripadnost* u tom popisu bila metodološki potpuno nekorektno utvrđivana. To je pitanje pogrešno *opcionalno* shvaćeno, vjerojatno iz političkih razloga, jer nema nikakva stručnog opravdanja. Naime, ako se neko pitanje postavi kao *opcionalno* u nekom istraživanju, popisu, onda to znači da se ta opcija *može* ili *ne mora* uzeti u obzir – to je stvar rasprave, stručnjaka, političara i onih koji su na razne načine odgovorni za provođenje toga projekta. Ako se odluči da se ta opcija, iz nekog razloga, ne uzima u obzir, onda se o njoj *ne pita*, no ako se odluči alternativno, odnosno da se ta opcija uzima u obzir, onda se o tome *pita sve* ispitanike i onda tu politika više ne bi smjela imati utjecaja. Nažalost, taj uzus kod nas još nije prihvaćen, pa moramo zaključiti da, iako se 87,83% građana Hrvatske deklarira *katolicima* (usp. REPUBLIKA HRVATSKA – DRŽAVNI ZAVOD ZA STATISTIKU, *Popis stanovništva, kućanstava i stanova 31. ožujka 2001.*), moramo taj rezultat uzeti s dozom načelne metodološke skepse, jer on nije rezultat metodološki korektno provedene procedure. Ovdje ne dovodimo u pitanje praktičnu valjanost rezultata, već njegovu načelnu metodološku validnost, koja je iz navedenih razloga svakako upitna. Valja se nadati da će u idućem popisu stanovništva i taj, za sociologiju religije veoma važan podatak, biti prikupljen na odgovarajući način.

⁵ Riječ je o istraživanjima *Aufbruch, European Values Study* (Europska studija vrednota -99), istraživanje *Religijske promjene i vrijednosti u hrvatskom društvu*. Usp. Aračić, P., Črpić, G., Nikodem, K., Vjerska situacija u hrvatskom tranzicijskom društvu prema istraživanju “Aufbruch”, u: *Vjesnik Đakovačke i Srijemske biskupije*, 128 (2000.) 12, 775–815. Također i *Bogoslovska smotra* 70 (2000.), br. 2; *Sociologija sela* 38 (2000.) 1/2 (147/148) *Suplement*; Mandarić, Blaženka, s. Valentina, *Religiozni identitet zagrebačkih srednjoškolaca*, Šakić, Vlado (ur.) Institut društvenih znanosti *Ivo Pilar*, Katolički bogoslovni fakultet Zagreb, 2000.

⁶ To nikako ne znači da je to zanemariva kategorija, nego da je riječ o veličini koja nije primjerena za statističku obradbu. Ako bi se željelo analizirati, primjerice *pravoslavne* ili građane *islamske* vjeroispovijedi ili vjernike nekih drugih vjerskih zajednica, što bi svakako bilo zanimljivo i vrijedno, trebalo bi ili osjetno povećati uzorak da u općoj populaciji dobijemo statistički značajan udio tih kategorija, što je u praksi zbog niza razloga – od financijskih do izvedbenih – vrlo teško, ili bi trebalo napraviti niz subuzoraka tih kategorija ljudi, što znači provesti još niz manjih istraživanja. To ovom prilikom nije učinjeno, jer su istraživanja na studentima i srednjoškolcima već rađena kao subuzorci populaciji, zapravo parcijalna istraživanja u sklopu projekta koji je odrazio vjeru i moral u Hrvatskoj.

⁷ Rezultat odlaska na misu u Hrvatskoj, prema recentnim istraživanjima, kreće se između 25–30%. (Črpić, Kušar, 1998.:516; Marinović Jerolimov, 2000.:59; Mandarić, 2000.:226–227; Aračić, Črpić, Nikodem, 2000.:791; Baloban, Črpić, 2000.:263).

⁸ Usporedi posebno Drugi vatikanski sabor, Konstitucija o svetog liturgiji *Sacrosanctum concilium* br. 10.

⁹ Do sličnog rezultata dolazi i Mandarić za zagrebačke srednjoškolce (Mandarić, 2000.:424).

¹⁰ Druga crkvena zapovijed glasi: *Najmanje jednom godišnje ispovjedi svoje grijehbe*. Treća pak crkvena zapovijed glasi: *Smjerno primaj svoga stvoritelja bar o Vazmu*. Usp. KKC, br. 2042.

- ¹¹ U nas se u redovitom govoru ne rabi toliko izraz “religiozan”, nego da je netko vjernik ili ne. Zato je i odgovor “ne znam” značajnije zastupljen.
- ¹² Vjerojatno je rođen nešto ranije no što je Dionizije Mali odredio datum njegova rođenja. Računa se da bi to moglo biti između 7. i 6. godine prije Krista. (Biblija, 1994.:1795; Ivan Pavao II., *Tertio millennio adveniente. Nadolaskom trećeg tisućljeća*, br. 15; Görres, Friederike Ida, *Isus. 2000 godina povijesti vjere i kulture*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1999., str. 235.
- ¹³ Podaci o molitvi na razini Hrvatske pokazuju bliskost prosjeku prakse u Slavoniji i Baranji: dnevno: 30,1%; tjedno (jednom ili više puta): 18,3%, tj. 48,4%. Usp. Aračić, P., Črpić, G., Nikodem, K., Vjerska situacija u hrvatskom tranzicijskom društvu prema istraživanju “Aufbruch”, u: *Vjesnik Đakovačke i Srijemske biskupije*, 128 (2000) 12, 784.
- ¹⁴ U tablici su dani postoci slaganja s pojedinim tvrdnjama. Upotrijebljena skala imala je pet stupnjeva, a kategorije “uglavnom se slažem” i “potpuno se slažem” spojene su i dane u tablici.
- ¹⁵ Ovisno o tome što se želi i koliko se diferencirano ova problematika iznosi na vidjelo.
- ¹⁶ U tablici su dane vrijednosti slaganja s pojedinim navedenim oblicima ponašanja. U mjerenju je upotrijebljena skala od pet stupnjeva, gdje je “1” označavao potpuno neopravdanje navedenoga ponašanja, a “5” potpuno opravdanje. U tablici su dakle dane zbrojene vrijednosti “4” i “5”.
- ¹⁷ Usp. (Häring, 1986.:126–132; Van den Akker, Halman, de Moor, 1994.:115–116; Hornsby-Smith, Whelan, 1994.; Črpić, Valković, 2000.; Baloban, S., Črpić, G., 1998.; Baloban, S., Črpić, G., 2000.).
- ¹⁸ “Tko sudjeluje u vršenju pobačaja, upada, ako dođe do učinka, u izopćenje unaprijed izrečeno”, *Zakonik kanonskog prava*, kan. 1389.
- ¹⁹ U tablici su dani postoci slaganja s pojedinim tvrdnjama. Upotrijebljena skala imala je pet stupnjeva, a kategorije “uglavnom se slažem” i “potpuno se slažem” spojene su i dane u tablici.

- Akrap, A., Gelo, J., Grizelj, M. (1999.): Broj prisutnog stanovništva Republike Hrvatske i županija po dobi i spolu od popisa stanovništva 1991. do 1998. godine, *Društvena istraživanja* 8, br. 5-6 (43-44): 679-723.
- Aračić, P., Črpić, G., Nikodem, K. (2000.): Vjerska situacija u hrvatskom tranzicijskom društvu prema istraživanju “Aufbruch”, *Vjesnik Đakovačke i Srijemske biskupije*, 128, br. 12: 775-815.
- Baloban, J., Črpić, G. (2000.): Određeni aspekti crkvenosti, *Bogoslovska smotra* 70, br. 2: 257-290.
- Baloban, S., Črpić, G. (1998.): Pobačaj i mentalitet u društvu, *Bogoslovska smotra* 68, br. 4: 641-654.
- Baloban, S., Črpić, G. (2000.): Spolnost - odnos prema seksualnom ponašanju, *Bogoslovska smotra* 70, br. 2: 395-419.
- Bozanić, J. (2000.): *Da života imaju. Pastirsko pismo u godini velikog jubileja*, GK, Zagreb.
- Črpić, G., Kušar, S. (1998.): Neki aspekti religioznosti u Hrvatskoj, *Bogoslovska smotra* 68, br. 4: 513-563.

LITERATURA

- Črpić, G., Valković, M. (2000.): Moral u Hrvatskoj u sociologijskoj perspektivi, *Bogoslovska smotra* 70, br. 1: 1-63.
- Črpić, G. (2000.): Socijalna osjetljivost mladih, u: Baloban, Stjepan, (ur.), *Izazovi civilnog društva u Hrvatskoj*, Centar za promicanje socijalnog nauka Crkve i KS, Zagreb.
- Drugi vatikanski sabor. Dokumenti. Latinski i hrvatski* (1993.): Kršćanska sadašnjost, Zagreb.
- Franzen, A. (1996.): *Pregled povijesti Crkve*, KS, Zagreb.
- Gërres, I. Friderike (1999.): *Isus. 2000. godina povijesti vjere i kulture*, KS, Zagreb.
- Halman, L., de Moor, R. (1994.): Religion, Churches and Moral Values, in: Ester, Peter, Halman, Loek; de Moor, Ruud, *The individualizing Society. Value Change in Europe and North America*, Tilburg University Press.
- Häring, B. (1981.): *Kristov zakon. Slobodni u Kristu. Treći svezak. Drugi dio posebne moralne teologije*, KS, Zagreb.
- Hornsby-Smith, P. M., Whelan, T. C. (1994.): Religious and Moral Values, in: Whelan, T. Christopher, *Values and Socioal Change in Ireland*, Gill & Macmillan.
- Ivan Pavao II. (1995.): *Evangelium vitae. Evanđelje života. Enciklika o vrijednosti i nepovredivosti ljudskoga života*, KS, Zagreb.
- Ivan Pavao II. (1994.): *Tertio millennio adveniente. Nadolaskom trećeg tisućljeća. Apostolsko pismo o pripremi jubileja 2000.*, KS, Zagreb.
- Jeruzalemska Biblija. Stari i novi Zavjet s uvodima i bilješkama iz "La Bible de Jérusalem* (1996.): KS, Zagreb.
- Katekizam Katoličke Crkve* (1994.): Hrvatska biskupska konferencija, Zagreb.
- Mandarić, B., s. Valentina (2000): *Religiozni identitet zagrebačkih srednjoškolaca*, Šakić, Vlado (ur.), Institut društvenih znanosti "Ivo Pilar", Katolički bogoslovni fakultet Zagreb.
- Marinović Jerolimov, D. (2000.): Društveni kontekst i teorijsko hipotetski okvir istraživanja "Religijske promjene i vrijednosti u hrvatskom društvu", *Sociologija sela* 38, 1/2, (147/148), *Suplementi*, str. 21-36.
- Marinović Jerolimov, D. (2000.): Religijske promjene u tranzicijskim uvjetima u Hrvatskoj: promjene u dimenzijama religijske identifikacije o prakse, *Sociologija sela* 38, 1/2, (147/148), *Suplementi*, str. 43-80.
- Matulić, T. (1997.): *Pobačaj. Drama savjesti*, FTI, Zagreb.
- Republika Hrvatska - Državni zavod za statistiku, *Popis stanovništva, kućanstava i stanova 31. ožujka 2001.*
- Statistički ljetopis hrvatskih županija 1993.* (1994.): Državni zavod za statistiku Republike Hrvatske, Zagreb.
- Zakonik kanonskog prava s izvorima* (1996.): Glas koncila, Zagreb.
- Zulehner, M. P., Denz, H. (1993.): *Wie Europa lebt und glaubt: Europäische Wertestudie*, Patmos Verlag, Düsseldorf.